

REIAL ACADÈMIA DE BELLES ARTS SANT JORDI
Barcelona 7 d'octubre 2015

FORMA I ORDRE EN ARQUITECTURA

Eduard Gascón i Climent, arquitecte i acadèmic

Salutacions i agraïments.

Sr President, Acadèmics, amics...

L'any 2010, amb motiu del brillant escrit d'introducció a la X Biennial d'Arquitectura Espanyola, els arquitectes Tuñon i Mansilla, comentaven com, tant en l'àmbit acadèmic com en el professional, assistim en l'actualitat a un agitat debat en el qual l'arquitectura, moguda per raons de diferent naturalesa - socials, econòmiques i culturals - sembla allunyar-se del sistema de valors normalment associats a la disciplina com l'espai, l'estructura i la matèria, donant pas, en el seu lloc a vectors alternatius com el social, l'ecologia, els sistemes d'interacció o la gestió.

Aquest mateix any, l'exposició del MOMA, "Small Scale, Big Change" es despreocupa per primera vegada en la història d'aquesta institució de la càrrega formal de l'arquitectura, exposant una sèrie de projectes concebuts amb un radical pragmatisme i un renovat sentit de compromís amb les responsabilitats socials de l'arquitectura, projectes que mostren que els mètodes i enfocaments de l'arquitecte estan sent radicalment revaluats.

Recentment, l'última biennial d'arquitectura de Venècia, *Elements*, comissionada per Rem Koolhaas, més que reflexionar sobre l'estat de l'arquitectura a través de l'exposició de projectes i edificis, centra la seva atenció en qüestions parcials i temes paral·lels de tipus tècnic, social o ètic, deixant entreveure el descrèdit que suposa en l'actualitat mostrar i referir-se a l'arquitectura des dels seus atributs formals.

Ja en 2005, l'arquitecte i professor Rafael Moneo, en el seu discurs d'ingrés a l'Acadèmia de les Belles arts de Sant Fernando titulat *Sobre el concepto de arbitrariedad en arquitectura*, comentava com, en l'actualitat, *-la última arquitectura, aquella con la que el siglo se despierta, parece una vez más prescindir de toda arbitrariedad en tanto en cuanto pretende olvidar toda referencia a la forma-...* i conclouïa que, malgrat el desprestigi de l'obra física i en conseqüència, de la forma *-el arquitecto no va a quedar liberado de las obligaciones que frente a la forma tuvo en el pasado y, puede que entonces, a pesar de nuestra resistencia a ello, el fantasma de la arbitrariedad aparezca de nuevo-*.

En una mateixa direcció el nostre convidat d'avui, Joaquim Español, afirma en el seu recent llibre *Entre Técnica y Enigma* que... *-de la mateixa manera que la conceptualització de l'art que s'ha donat en la segona meitat del segle XX ha reduït la importància de la materialitat de l'obra, i també, en conseqüència, de la seva estructura formal, l'arquitectura, precisament una de les arts que solament aconsegueix concretar-se en la seva presència física, s'ha vist afectada per un conceptualisme que ha exaltat els processos i les idees per sobre de la màgia del real-*.

Si dirigim la nostra mirada cap al panorama arquitectònic actual, veiem com diferents models estètics, paradigmes científics i tècnics i corrents de pensament es troben molt presents en aquest temps de canvis: En citaré tres a manera d'exemple:

- el primer consisteix en la creixent atracció pel **complex i l'informe** com a extensió de la tecnologia digital a gran part dels processos de producció material, una tecnologia que ha permès no només concebre sinó també construir tot tipus de formes imaginables per les quals la geometria euclidiana no és més que una entre les gairebé infinites possibilitats.

-el segon tindria a veure amb l'auge de les **qüestions mediambientals** i la introducció de nous factors de disseny i criteris constructius que tendeixen a diluir la presència del fet arquitectònic en el paisatge fins a la seva ideal desaparició, en el límit, el millor edifici és aquell que no es construeix.

-el tercer, finalment, seria la ja coneguda tendència a valorar **la consistència dels processos** per sobre del valor dels objectes, confiant i delegant en els operadors del sistema la presa de decisions i els productes formals finals, en general, oberts i inconclusos.

En un exercici de voluntària simplificació, podríem dir que el denominador comú a aquests corrents és el desinterès a tota referència a la forma en arquitectura o, almenys, a aquesta **forma consistent i ordenada**, que relaciona les parts amb el tot, hereva de l'estètica de *Kant*, específica de cada obra, característica de la modernitat i que va suposar la definitiva superació de la formes sistemàtiques del classicisme.

En altres paraules, enfront de l'arquitectura dels "ordres", entesa com a conjunt de normes o lleis que, fins a fa relativament poc, regien l'edificació - i això té especial significació trobant-nos en aquesta sala, a l'edifici neoclàssic de la Llotja -, del que estem parlant és de la vigència de **la idea de "l'ordre" entès com a sistema de relacions generadores de la forma**, de la forma organitzada i l'ordre estructural.

I és aquesta, precisament, una noció que ens remet a **la construcció com a tasca central de l'arquitecte**, com a operació per la qual es reuneixen diversos materials - no solament els de naturalesa física i tangible - per aconseguir una estructura superior a la suma indiferent de les seves parts.

D'altra banda, el fet de construir no és, una activitat exclusiva de l'arquitecte, sinó que és

una de les funcions bàsiques de l'ésser humà. Construeix l'enginyer en dissenyar una màquina relacionant amb precisió els seus components; construeix l'autor teatral en proposar relacions entre diversos personatges i situacions d'acord amb una idea. Quan diem, per exemple, que una narració posseeix una sòlida arquitectura estem utilitzant una figura retòrica per indicar que a l'arquitectura se li atribueix la capacitat de proposar una construcció formal dotada d'un ordre reconeixible.

L'al·lusió mútua entre construcció i forma, o, el que és el mateix, la idea d'ordre com a relació justa entre les parts de l'edificació, tan pròpia de l'arquitectura de la modernitat, no és, patrimoni exclusiu d'aquesta última.

En aquest sentit, si avui veiem el temple grec com un element intemporal i ancorat en el passat es deu, en gran mesura, a la condició de Vitruvi com a cronista fefaent de l'antiguitat. Seguint la tradició hel·lenística, Vitruvi assumeix l'ordre com a norma, enfosquant aquell sentit primigeni de l'ordre com a voluntat que guia la construcció de la forma, una idea que es trobava a la base del pensament i la cultura grega entre els segles sisè i cinquè abans de Crist, quan els Físics de la Jònia abandonen tota referència mitològica per oferir-nos la seva raó del món entès exclusivament des de la relació entre els mateixos elements físics que ho componen.

En l'àmbit de l'arquitectura, aquesta noció de l'ordre remet a l'accepció de la paraula **forma** com a transcripció del terme grec *eidos*, pel qual la forma és l'essencial constitució interna d'un objecte i al·ludeix a la disposició i ordenació general de les seves parts, de manera que **la forma s'identifica amb el modern concepte d'estructura**, amb les seves dimensions intel·ligibles i la seva condició abstracta.

Per contra, l'accepció derivada del terme alemany *gestalt* al·ludeix a **la forma entesa com l'aparença de l'objecte**, al seu aspecte o conformació externa, a les seves qualitats sensibles i perceptives, a la seva dimensió figurativa i a la qüestió del *caràcter*.

Com ha assenyalat el professor i arquitecte Carles Martí, quan es treballa en el terreny de la figuració, el veritablement difícil és definir el caràcter de l'edifici, sense recórrer al convencionalisme o al *pastiche*. En l'abstracció, en canvi, el més difícil és donar amb l'essencial, sense caure en la simplificació, concedint espai a la vida en tota la seva riquesa i complexitat. L'ampliació de *l'Ajuntament de Göteborg*, obra de *Gunnar Asplund* o la *National Galerie* a Berlín, de *Mies van der Rohe*, serviren, tal vegada com a exemples d'aquestes dues aproximacions.

Amb tot, ja sigui entesa com a estructura o com a figura, tota forma ens tanca la visió d'un contingut: *-...una forma sin contenido es como la noche sin día o la vida sin muerte: una navaja sin cuchilla-* afirma Félix de Azúa, per afegir més tard *-...si alguien identifica una forma, está reflexionando sobre un contenido. Si alguien concibe un contenido, está dándole una forma-*.

I aquí radica el centre de la qüestió: si l'arquitectura, aquella que ens interessa i emociona és, per sobre de tot, contingut, **¿és possible fer una arquitectura que sigui evocadora**

de la memòria individual i col·lectiva, atempta a la realitat del lloc en el qual es materialitza i hàbil en l'ús de les tècniques i els recursos disponibles, al marge dels seus atributs formals?

I al revés ¿quin contingut podem reconèixer en la proliferació de formes gratuïtes i banals i en l'ús trivial del llenguatge?

Al meu entendre, **la forma no és l'objectiu final de l'arquitectura** ni tan sols el punt de partida. Porto molts anys intentant transmetre aquest missatge als meus alumnes. Si és, en canvi, el resultat necessari, continent i contingut d'aquest procés de síntesi que és el projecte arquitectònic, un procés que entenc orientat a establir múltiples relacions amb la realitat, aquesta realitat gairebé sempre complexa, plural i diversa, interpretar-la i proposar un ordre concret que serveixi de suport per a la vida de les persones.

En definitiva a aquells arquitectes implicats en l'exercici de la professió i en la docència, com els que avui assistim en aquest debat, als estudiants de diferents cursos i procedències com els que avui ens acompanyen i, en general a tots aquells que estimen l'arquitectura, ens interessa debatre sobre la vigència dels conceptes de forma i ordre en l'arquitectura, o sobre, el que en paraules de Joaquim Español, podríem enunciar com **l'aparent l'abandonament de la idea d'ordre i els atributs d'harmonia, estabilitat i unitat propis de la tradició arquitectònica.**

Per parlar sobre aquest tema expliquem avui amb la presència de Victor Rahola i Joaquim Español. Tots dos són professionals en actiu, és a dir, projecten i construeixen arquitectura i tots dos exerceixen la docència, en aquest cas, a l'ETSAB. Crec no equivocar-me en afirmar que tant pel Victor com pel Joaquim, la reflexió teòrica és una activitat inseparable de l'acció que caracteritza el projecte arquitectònic, per la qual cosa tots dos poden actuar alhora com a arquitectes i com a crítics en relació a les obres pròpies i alienes, ja que són aquestes, les obres, les autèntiques dipositàries del coneixement arquitectònic.

La seva aproximació al debat d'avui - i d'aquí precisament l'interès de comptar amb ells - serà, no obstant això, des d'òptiques diferents o, tal vegada millor dit, complementàries: si no m'equivoco, Victor ens parlarà des de l'experiència i la reflexió que es produeix a partir d'una obra primerenca, una obra de joventut, mentre que Joaquim ho farà recolzant-se en les reflexions que han donat lloc als textos que ha publicat en relació al tema que ens ocupa.

Victor Rahola va treballar en els seus inicis amb Coderch, fins fa molt poc ha estat professor en el departament de Projectes Arquitectònics de l'ETSAB i ha impartit cursos i tallers en el Politècnic de Zurich, a l'Escola d'Arquitectura de Santiago de Xile i a la Universitat de Mendrisio, entre d'altres. Ha format part de l'equip redactor de la revista *Quaderns* i, entre les seves obres destaca la seva aportació a l'arquitectura escolar i a la de l'habitatge, així com el recent Parc Campus Audiovisual 22@ o el Centre Cultural Teresa Pàmies, tots dos a Barcelona i en col·laboració amb l'arquitecte Jorge Vidal.

Joaquim Espanyol arquitecte, poeta i musicòleg, ha treballat preferentment a Girona, en col·laboració amb Francesc Hereu amb obres com el Parc del Ter, l'Oficina de Turisme a Lloret de Mar o l'edifici d'habitatges en Ca Marfà, Girona. Professor en el Departament d'Urbanisme de l'ETSAB i a l'Escola d'Arquitectura de Mendrisio, destaca la seva contribució a la teoria i el pensament arquitectònic amb la publicació de llibres com *El orden frágil de la arquitectura*, *Forma y consistència* i, recentment, *Entre Técnica y Enigma* - mirades transversals sobre les arts -, un magnífic text en què Espanyol, des de la seva pròpia experiència i coneixement reflexiona sobre la importància de la forma i sobre el misteri de la creació en l'art.